

TARİHÖNCESİNDEN TARİHE ŞAMANLIK

Ömit HASSAN

A. GİRİŞ

1. Köken ve Değişim

Şamanlığın eski kandaş toplum insanı olduğu ve geniş kaynağına dayandığı anlaşılmaktadır. Uygarlığın güney Asya'da bagrostermesinden önce, güney coğrafyasının şamanî kültürlerinin uygarlık dâiresinin oluşumundaki etkisi de ortaya çıkmaktadır.¹ Tabiatıyla, şamanî unsurlar, uygarlık platformunda form değiştirilerek kalabilmişler, şamanîkale motifler düzeyine inmişlerdir.

Buda dininin esasen şamanî kökenli olduğu hakkında daha XI. yüzyılda el-Beruni tarafından ortaya atılan görüş, çağımızda W. Ruben'in incelemeleriyle tesdik edilmiştir.² El-Beruni,³ Çin ve Hind budizminin

¹ Şamanlığın eski Çin kültürü açısından etken değeri olan Çin kaynaklarından bahlanılmaktadır. Bu konuda Öld. Franke, Schradt ve Zolman araştırmaları yapılmıştır. (İlke Buluç: "Şamanizm" İslâm Ansiklopedisi, Serüalan, Hünkarın skürleri ve zaman zaman Çin e-ğitilen ülkelerin kültürel etki yollarını —bir ö-çede— açık tutmuşlar.

² Z.Y. Togan: Ümami Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1949, s. 14.

Budizmin kökeninin şamanîkale aranması gerektiği konusunda W. Ruben'in çalışması, bir çok unsur ve yorumları bakımından tekrar gündeme getirilmeye değer. ("Budizmin Menşei ve Çığı — Über Ursprung und Wesen des Buddhismus" DTGFD, I 8 —1943—, ss. 118-121) Ruben'in çalışmada dosala dardığı bazı Aryaların Güney vadisinde Aryah olmayan halkla karışmasından doğmuşun sonuçlarını gereğidir. Aryah olmayan Hind ülkelerindeki şamanî unsurların, Asya Avrupa ve Amerika(ları) şamanîkaleleriyle büyük benzerlikler, hatta ayrıntılarında ayrıntıklar gösterdiği belirtilen Ruben, Hind coğrafyasının en eski bir kültür tabakasının varlığını olduğu görüşündedir. Yazar, bu şamanîkaleli teyyinleri olarak, "şamanîkaleli evciliklerin yeni taş çağı çözümleri"ni göstermektedir. İle 117) Ruben astrolojik konular (ss. 117-120), mitolojik elemanların tabii (ss. 118-121), teknik elemanların tesadüflikle demiri gözetiminde ve dördüncü tarafa bakarak İle 122), ve yine menşei sırasına mukayyemli tabiiyle Budizmin tesadüflikle şamanî kökenli olduğunu göstermektedir. Ruben'e nazaran, Buda, pek eski şamanîkaleli unsurlarından yararlanarak zih mesafeli sosyal kesimler arasında ortak bir platform yaratma çabasına girişmiştir. Budizm bizi özellikle şamanîkaleli olarak, "Budizm kökenli şamanîkaleli" gibi ciddi olmayan motif, fakat buna rağmen ruvay buluşmaları görüşlere tesadüflikle harp çıkmıştır.

³ Togan'ın tabii etrafı olduğu bir ed-âhar el başlığına yazması, bkz. Togan, aynı s. 14 not 29 İle 202).

Tokuzoğuzların şamanlığı ile birleştirmiştir ve "insanlar edyanın zuhurundan ve Budas'ın harucundan önce hep şamanî idler ve arın şarki kısımların İğal ediyurlarda, nethen'lere taparlardı; Hind, Çin ve Tokuzoğuzlarda banların bakiyeleri vardır" demiştir.

Gerçekten de, şamanî Asya'nın tarihoncesi özellikleri, uygarlaşan Hind ve Çin'e Tarih üstüci güçü ile bir "ilk" ortam olmuş; uygarlık potasında gelişen yeni ve gerçek dinler kendi yapılarını yanadır bir husiyete barınmış ve zamanla kandaşlık-uygarlık ilişkileri içerisinde yeni inanç sistemleri gerçekleşmiştir. Kandaşlık - uygarlık inanç alışverişlerinde çoğu zaman unutulmuş nokta, hele Asya için çok daha açık biçimde izlenebilecek olay, uygarlığın ilk meydana gelişindeki kandaşlık inançlarının silinmemiş izleridir.

El-Biruni'nin; insanların önce hep şamanî oldukları, "arın şarki kısımların İğal etmeleri" yani inanç sistemlerinin belirgin kökeninin Asya'da aranması lazım geldiği, uygarlık platformunun kandaşlığı etkilemesinden önce "asl" olarak kandaş toplulukların bulunduğu, hep şamanî olduğuna dair yargısını kalıplaşmış alış araştırmacı ve "düştür"lerin bir çoğunun anlatımından çok daha seribtir. İğindir ki, El-Biruni'nin büyük bir açıklıkla belirtmiş olduğu hususları, şimdi bir kanıtlama çabasında olacağız.

2. Göçebe Hayat Tarzı ve Şamanlık

Şamanlık, kandaş toplumun örgütselliğini açıklayan sosyal bir temeldir. Diğer bir ifade ile, örgütsellik ile onun kutsallık planındaki

* Şamanizm' yerine, terim olarak "şamanlık" (ya da her süreç-kavramı dahillikle vurgulanarak gerektiğinde "şamanlık") denemem daha doğru olduğu söylenbilir. "Şamanlık" ve "şamanlık" inanç sistemini belirler —arın— bir evrenin karşılaştık için kullanmayı tercih etmem, birtakım asf anlamında dil gereklileri sebebiyle değil. Tarım, "şamanizm" biçiminde kullanıldığında, süreçte de şamanlık sisteminin aradığı olduğu, toplumsal ya da bireysel "aşkın" deneyimlere meydan gelmiş ya da kapının altüstüleri arasında şamanlığı seçilmesini husiyetini çağırabileceğinden "şamanizm" kullanımı; kullanışlı işlemiyorum "İsm'in, bir "olay"tan ziyade, felah terim, iradi olarak seçilmiş bir insanın akla getirmesi İhtimali bu terim "şamanizm" biçiminde kullanılmaya sevmez. Kolektif söylem süreciyle toplum örgütselliğinin sağlandığı kandaşlık için uygarlık döneminin ideolojik araçlarını çağırarak terimlerden mümkün olduğu kadar kaçınmak gerekir. Herneki belirtelim, kere üzerindeki çağrularına pek büyük bir bütüne "şamanizm" kullanılmaktadır. "Şamanlık" da bu sebeple kullanılmaktadır. Birincisi, yukarıda belirtildiği üzere, her süreç-kavramı gerektiğinde, ikinci, "şamanlık" dediğimde, inanç sistemi ile kapı olarak şamanizm uygulamalarının (şerhine) karşılaştırılması ihtimali belirlediği zaman, Şamanlığın (şerhine) ve (şerhine) genel olarak açıklanmadığında, "şamanizm" terimine asf itibari olarak yer verilmesine itiraz etmek işlemiyorum. Ancak, bu nottaki açıklamayı

yanmazın şamanlık karşılıklı kaçınılması bir ilişki içerisindedir. Şamanlığın işleyiş yoluyla sürdürülen birliktefik, kolektif eylem; toplumsal örgütlenişin dayanağı olmuş ve bu örgütlenişin sağladığı gelecek-görenek platformu şamanlığın işlevselliğini sürdürmesini mümkün kılmıştır.²

Şamanlık olayı, kandaş toplumların açıklanması ve kavranmasında çok boyutlu bir işlevselliğe sahiptir. Hatta, öyle ki, kandaş toplum bir bakıma şamanlıkla ve şamanlığın kokusuyla örtüştüğü için, sosyokonuş işlevselliik, birçok hayati teorik problemin çözümlenmesinde ve —nihayette— çözümlenmesinde rol oynayacaktır.³

Şamanlık, dünyanın çeşitli yerlerinde ve değişik zamanlarda ayrı görünümlere burunmuşdur. Asıl olan, bu biçimlerin gerisinde yatan oluşuma kavranmaktır. Bu noktada, hemen belirtılması gereken bir temel olay gündeme gelmektedir. Şamanlık, ilk oluşumuna yapıldıktan sonra, kandaş topluluklara “kandaş toplum” denilebilmesi mümkün kılan ortak özelliklerin, dünyadaki tek hayat tarzının evrelerinin yaşan-

ıpınak durumunda kalıpın da kesin konusunda fazla hassasiyet gösterdiğimiz içinde yorumlanamaz. Nitekim, “Şamanlar”ın “güç doktoru” olarak tanımlanıp da bu husus tartışılmıyorsa (İlker Mahaberoğlu Makû Özerdim, “Çin Dininin Menşei: Meslek ve Dinî İnşarlar”, TTKB, XXVI, 101 —1992—, s. 78-118), Gerçik burada, Türk, Tunguz ve Moğollarla dışın bakımında Çin dininin kökeninde Şamanlığın bulunup bulunmadığı tartışılmaktadır ve dolayısıyla denilebilir ki, şamanlık Çin’de boy göstermiş olsaydı, o zaman belli bir “doktrin”e dönüştürülebilir. Ama kaydetmek gerekir ki, böyle bir durumda, hele geç dönemlerde mevcut denilecek zamanın kandaş toplum menşei sistemlerinde işlevselliik ile ilgili olduğu kalması olasıdır.

² Şamanlığın Tarihî Tarihöncesi - Güterlik - tarih kadimleştiği ve geliştiği içerisindeki arkaamın aşıkça insan Greteci gücünün boyutlarından birinin oluşturduğuna inanılmıyorsa, kaynak eserlerdeki metodolojik potansiyelin, hatta zaman zaman verilerin adına sistemli denilebilecek biçimde yapılmışından doğmaktadır. İnanışla vurgulanmak gerekir ki gelişim zamanına “teknik” etkilerin kurulmasını açıklıyabilir Tarihsel (ve antropolojik) zaman hiyerarşisi ile kronoloji karşılaştırılabilir. Böylece olaylar hayranımsı oluştırılabılır, somut tarih içerisindeki gelişim ve değişimin izlenimini açıklanamazdır.

³ Şamanlık “Türk” olarak sınırlanmış kavimler öncelerinden başlayarak sosyal örgütleniş içerisinde oynadığı rolü, örgütlenişin hem bir parçası hem de bir yönüyle gücü güç olması köylüleşme teorik bir kadimleşme içerisinde incelemeyle hedef olan herhangi bir araştırma görmedik, —varsa— olumsuz değeriyle. Bu hedefe, özellikle yürütülmesinde Bala hiyerarşisinde —federmizin birliğinde olarak söylenebilir—, hemen hemen hiç rastlanmaz. Söylenmesi incelenenlerince ayrıca önemli bir buluşmanın belirli bilgiler üzerinde durmakla yetinmiş olmaları, kapsamlı çalışmaların ise Tarihî bakımda hareket etmiş olmaları ve ayrıca aynı bilimsel konuya ancak “değişimler” düşüncesinde değeriyle bulunmaları enazından başka sebeplerle arasında sınırlanabilir.

mezandan sonra "eski" altında kalmaya mahkûm olmuştur. Diğer bir deyişle, ilk uygarlıklar başgösterdikten sonra, bu uygarlıklardaki inançların şamanlığı etkilemesi imkân ortaya çıkmıştır. Hernekaclar, uygarlıkların inanç biçimlerinin de kökeninde yine kandaş toplum inanç sistemi bulunursa da, uygarlıkların yapanaş oldukları uzun gelişme ve köklü değişim onların inancın biçimlerini dünyada sürüp giden kandaş inançlarla temelden farklı bir hâle getirmiştir. Şimdiye kadar yapılan bilimsel çalışmaların önemi bir bölümü, hattâ "kahır ekseriyeti", uygarlıkların "medenileşme" sırasında geçirdikleri değişime dâildir. Özellikle, disiplinler-arası işbirliği olan çalışmalarda, ister bu işbirliği tek kişinin çalışmalarında gerçekleşmiş olsun, isterse kişiler biraraya gelmiş olsunlar, tarihincesine giden yoldaki araştırmaların çoğu uygarlıklar coğrafyasında yürütülmüştür. Gerçekten de, bu durum, Irak yöresine ilk medeniyetleri için de, Mısır, Hind ve Çin için de geçerlidir. İlgili alanı özellikle Asya olarak derleştirmeye, tabiiyle Hind ve Çin konusunu olmaktadır. Uygarlık öncesi ilkel-barbar-kandaş toplumlarının hayat tarzına ilişkin kalıntıların birçoğunun tarih'e intikal eden uygarlıklar kurulduktan sonra gerçekleşmiştir. Böylece, kalıntılarda katıksız ilişkiler hâkim gibi görünür.

Bu bakımdan hangi unsurların ne ölçüde "saf" kandaşlık kökenli olduğunun araştırılması, bir dizi teorik ve "pratik" problemin üstesinden gelinmesine bağlıdır. Bu bilimsel sorular, konu bir inanç sistemi olduğunda bütüncül girift ve karmaşık bir hâl almaktadır.

Şamanlığın en basit bir görünümünde bile kandaş toplumunun eski inançlarının tesviti edilebileceği de doğrudur. Bu "kolaylık" ile yukarıda kısaca değinmiş "pratik"ların aynı olayın kavranmasındaki bilimsel çabaların alanını oluşturdığı söylenbilir. Zira, öncelikle halledilmesi gereken konu, metodolojik ve teorik düzeydedir. Kandaş toplum kalıntılarından yola çıkılarak "kandaş toplum'a varılabileceği"ni söylemek tabii ki mümkün. Ancak teorik "birlikim" böyle hassas bir konuda, teorinin canlılığı unutulmaksızın kullanılmalıdır. Bu canlılık da, ancak, ampirik kapsam içerisindeki bulgu ve verilerin sürekli değerlendirilmesiyle ayakta tutulabilir. Bu değerlendirilmenin yine teorik bütüncülüğe "denemesi" yönündeki zihni çaba da yine bilim alanını oluşturmaktadır.

Şamanlığın sıradan bir kalıntısında bile "en eski"nin izlerinin görülebileceği, mevcut teorik "bügi"mise dayanarak yaptığımız soyutlamalar sayesinde mümkün olabilmekte. Ancak, inanç sistemi —örgütlenme ilişkisi açısından bir değerlendirmeye girilmek için, kandaşlığın sıradan "saxım" etkilerinin teşhis edilmesi şarttır. Oysa, kandaşlık

kendü "iç" gelişimiyle de değişmekte, ilkel demokrasiyi değiştirerek ve sonraki yeni formlara ulaşmaktadır. Bu formlar, kabaca, uygar topluma benzer nitelikler göstermektedir. Tabiiyatıyla, uygarlıklar da bu arada "dış durmamakta" ve temasa geldiklerinde bu temasın niteliği ölçüsünde kandaş toplulukları etkilemektedir. İç gelişme ve değişme "iç dinamik", dış etkiler "dış dinamik" olarak adlandırılabilirler. Demek ki, belirli bir kandaş topluluğun belirli bir gelişme evresine bakıldığında bu dinamikler karmaşası mütalâa edilecektir. Kandaşlığı, içerisindedir bulunduğu —uygarlık kökenli— katıgk ilişkilerden "ayrışarak" duyurulmasının handikapları bu kadar değildir.

En önemli handikap, kent düzeyine çıkmış —Morgan terminolojisiyle, "yüksek barbarlık" düzeyindeki— topluluklarda çok yunusmuş olarak vardır. Bu en önemli handikap, —usarla vurguluyoruz,— kendisini bütün engelleyici yollarıyla, kent ve dışkentli yerleşiklik öncesiinde gösterir. Bu da göçebe hayat tarzı ve ondan önceki tarların incelemesinde ortaya çıkar. Anlatım kolaylığı sağlanabilmek üzere, sentetik biçimde açıklarak, göçebe (ve arca) hayat tarlarının incelemesindeki engeli üç noktada ayrıştırabiliriz. Bir kere, (öncesiini de hesaba katarak kavramlaştırıyoruz) "göçebe" hayatı tarzı, sonraki hayat tarlarının aslıdır. İsterse kent yoluyla uygarlığa geçiş düşünülün, isterse göçebelikten doğrudan uygarlığa geçiş dikkate alınsa, veri topluluklarındaki önceki ya da daha önceki hayat tarzı göçebeliktir, göçebe-çoban ekonomisinin platformu "aşılarak" yeni aşamalara varılmıştır. (Hemen kaydedelim : Tabii ki, uygarlığa geçen ayrı ayrı toplulukların bazıları için uygarlıkla katıgk ilişkiler "az" olmuş, bazılarında da katıgk ilişkiler "çok" olmuştur.) İkincisi, "göçebe" hayat tarzı oynak ilişkilere dayalıdır. Çok seri bir insan üretici gücü, değişikten çoğaltıya üretici gücünden temellendirdiği bir hayat yaşanmıştır. Teknik üretici gücün en küçük bir "aplanması" insanın toplu eylemini kat ve kat büyütmüş, ancak "ekil" dönemlerde, teknik gücün farkı az olduğunda belirli bir topluluğun ilerlemesinde insan gücü çok önemli rol oynamıştır Üçüncüsü, özellikle "göçebe" topluluklarında "iç dinamik" ile "dış dinamik" kategorileri sadece tanımlayıcı düzeyde bir anlam ifade edebilirler. Bu kavramların açıklayıcı düzeyde bir işlevselliği göstermesi mümkün değildir. Kullanılabilmeleri birçok on-tarım gerektirir. Zira, bir fetih-yağma ekonomisinde, bir savaş-ışında yaşanan olayın "iç" ve "dış" ayrımına uğratılarak çağlam adımlar atılması mümkün olmaz. Önceleri, kabileler arası sistemli kan davaları ve bununla ilgili peşin ötek kazanma çabası ve erkin olmaya dayanan hayat tarzı, sonraları, uygarlıklar üzerine yonelen saldırılar hep bir temel hayat tarzının işleyiş biçimleridir. Saldıran topluluk kandaş bir hayat tarzı içe-

risinde olduğu için dir ki "dışarı"ya yönelmiştir. "Dışarı"ya yönelidiği için dir ki "içeri"deki kendini üretimini, kısacası hayatına sürdürebilmektedir. Bu hayat tarzı da, gerekli olduğu anda ve gerekli olduğu anda inandığında o topluluğu yine "dışarı"ya sevk etmektedir. Böylelikle "korunma" ve "salıdırma", "kendini üretme" ve "üretme", "savuş" ve "barış", "yaşama" ve "ölüm" işlemlerinde, özellikle de "eylem" ve "inanç" örtüşmektedir. Tabiatıyla bu örtüşme kandaş topluluğun "saf"lığı ortamında peklişmektedir. Kandaş toplum insanına uygarlık değerleriyle yaklaşmak yanlılarına kapı açmaktadır. Bazı sənayi toplumlarının özellikle antropologların dile getirmeye çalıştıkları açmazların başında yer alan ve "antropoloji paradoksu" adını yakıştıranılabileceğimiz husus, uygarlık öncüllü yaklaşımlarda kendini göstermektedir. Dolayısıyla, yükeerde sentetik biçimde üç unsur hâlinde belirttiğimiz ve aslında temelde bütünleşen kandaş hayat tarzı "göçebelik" (göçebelik ve öncel) evresinin kendi gelişim-değişiminin en canlı momentlerinin yakalanması gerekmektedir. Örgütlenme'nin eylem-inanç butunluğu biçiminde tecrüli etüğü (dışa vurduğu), yine o kolektif eylem yoluyla bir örgütlülük'ün (örgütlenme'nin) yaşadığı hayat tarzı bu özellikleri itibarıyla izlenmelidir.

Göçebe toplulukların ayrı ayrı yaşadıkları vakit bile ortak özellikleri itibarıyla bir "toplum" biçimine göstermeleri açısından mutlaka incelenmesi gereken coğrafya Asya'dır. Kandaşlık hayat ve gelişim tarzının eylemsel bilim alanında "göçebe'nin yola, hayat tarzının butun-seliliğinin yansıdığı "inanç sistemi"nden geçmektedir. Bu da, şamanlığın incelenmesini gündeme getirmektedir.

Tecrüli birikimin yeni değerlere açık tutulabilmesi için Tarih gerçekliğinin araştırılması gerekiyor. Bu gereklilik, sadece teorik düzeyde değil, bununla başınılı olarak metodolojik düzeyde de ortaya çıkmakta. Kısaca, şamanlığın kökeni ve esas itibarıyla kandaş inanç sistemi olduğuna kanıtlanmak gerekiyor. Bunun için de, şamanlığın somut tarih araştırmaları bakımından ele alınması lâzım gelir.

B. TARİHÖNCESİNDEN YAZILI TARİHE ŞAMANLIK

1. Özet Gelişim

Somut tarihteki gelişimin incelenmesi, en eski, "saf" şamanlığın Kuzey Orta Asya coğrafyasında beliren şamanlık olduğuna göstermektedir. Orta Asya Türk-Moğollardaki ve Kuzeydoğu Sibirya halkındaki şamanlığın da, beraberinde, sözünü ettiğimiz en eski bir "Türk" şamanlığın türlerini olduğu anlaşılmaktadır.

Şamanlıkta uygulanan "teknik"lerin ve çerçevede geliştirilen yorumların değerlendirilmesi, şamanlığın esaslı birtakım etkilere çok olmasının bulunduğu ortaya koymaktadır. Ne var ki, şamanlığın maruz bulunduğu bu etkilerin kökenleri, nereden hangi yollarla geldikleri, meydana getirdikleri değişimler açıklanmış değildir, ilk şamanlığın varlığı, tarihöncesinde uygarlık etkilerinden masum ve kade olarak yaşanmışlığı ispat edilebilmektedir. Belki birçok araştırmacı, kökeni ve ilk izleri bu kadar geri götürülen bir şamanlığa, "şamanlık" demek yerine, diğer kültürlerle ilk biçimleri denmesinin daha yerinde olacağını söyleyebilirler. Ancak, şu da var ki, Asya coğrafyasındaki bu ilk inanç-davranış biçimleri, kendilerine "ilk şamanlık" denmesini doğrulayacak şekilde şamanlık içerisinde yer alırlar, şamanlığın oluşumunu meydana getirirler ve onunla iç içe geçerler.

Önce, varılan sonuca, şamanlığın ilk meydana gelmesinden başlayarak hangi dış etkilere potansiyel olarak açık olma bulunduğu geniş tarih "dilim"leri hâlinde belirtmeliyiz. Bu "dilim"ler, uygarlığın yayılması alanları itibarıyla oluşmuş bulunduklarından, birer zaman-mekân boyutudurlar. Ancak, hemen tekrar vurgulamalıyız ki, sözkonusu odakların etkileri, kandaşlığın özel gelişiminde "kabul ettiği" etkiler olabilmektedir. Uygarlıklar, saf bir dış etki odağı niteliğinde potansiyel olarak mevcut bulunduğu için, herhangi bir "temas" sonucunda kandaş toplumlarının etki altında kaldığı, inanç sistemlerinin bu etkilere uygun olarak değiştiği, kandaşlık inanç sistemince analizlenerek ve değiştirilerek "rezonans"na girilebilir hâle getirilmeden bu dış "etki"lerin şamanlığı sarabildiği düşünülemez.

İlk büyük "dönem" şamanlığın saf hâlini, kandaş toplumun doğrudan gelişimini gösterir. Bu dönemde, Etiladen'in bize çok çekici gelmeyen terimiyle, bir "Üstün Yaradan —ya da Yaradılış—" inancı vardır. Bunu ila, inanç aşısından, saf "kutsallık inancı" dönemi olarak adlandırmaya eğilim gösteriyoruz. Bu dönem, "her şey" in kutsal sayılabildiği toplumların ve dolayısıyla toplum biçimindeki hayat tarzının "alt" ve "üst" ayrımına uğramadığı dönem olarak nitelendiriyoruz. Bunu takip eden dönem, Orta ve Kuzey Asya'da, genel olarak, cedd kültüne, kutsal ve yarı kutsal figürlerin meydana geldiği bir evredir. Bu ikinci büyük dönemde yol alındıkça, "yeraltına gitme", "kötü ruh'larla mücadele", "şamanın voodoo ve ezbe hâlinde" ruh'larla buluşması" gibi

² Şamanlığın esasının bir nevi "ezbe" (ve "voodoo", -kötü ruh-) hâline dayandığı maruz aşırısal tekniğin toprakla temasıyla ilgili olarak haklılık payı taşır. Ancak, inanç sisteminin maddî temellerinden soyutlanarak bir çeşit gizleme uğratılmasına şahıslanmada, ezbe hâli "teorisyen"leri baş rolde oynarlar. "Aşırı-maruz"

göstergeleer; toplumdaki babakanlık gelişimi doğrultusunda "yerustu-yeralu", "ak - kara" ayrımları sistemleşmeye başlar.

Bu ikinci dönemdeki gelişime ek olarak, dış etkiler, Tarihsel olarak uygarlık etkileri bağgostorur. Kısaca ve itibari bir tanımlamaya ragbet edilirse, "Güney'den gelen etkiler" olarak ifade edilen bu etkiler de kendi içerisinde kademelenmektedirler. Bu anlamda, en eski "etki"lerin ilkinin gerçekten birinci, somut tarihteki ilk— uygarlığa sahne olan Mesopotamya kaynaklı olduğu bellidir. Bunu takip eden etki, İran coğrafyası kaynaklıdır. Diğer bir deyişle, uygarlığın İran'daki gelişimiyle vucut bulan inanc unsurlarının zamanlığa "sımsın" çabaları bahse konu olur. En "geç" etki yoluyla ise, Budizm ve İslamın kökenlidir.

"nasıl" teorisi Ötmarke'nin dayanak Şamanlığın temel kavramları bir nevi ezber hâli ile sürülmesi (Öz: Södötin İntaq, "Şaman", İlahî Anstihopedist, /s. 321/) Ötmarke'nin teorisi yumuşatılmıştır. Önce, şamanlığın "nasıl"ın bir kez, bir çağz ezber hâline bağlayarak onu Tarihsel şartlarından soyutladıktan sonra serfediş, "her ezber kelimen şamanlık sayılmayacağı" görüşü bir ölçüde, etye geçmektedir. Şamanlığın içerisinde yer aldığı ilk coğrafya, bu süreç geç, yavaş değişiminde kövränabilir olmaktan çıkar. Önce şamanlık, sadece —ve sadece— bir coğrafya üsünü temsil etmekte olduğunda, onun geçimini yitmişliği ve hatta vatanlılığını (Öz: Miroca Elada, Şamanizm, Archaic Techniques of Ecstasy, tr. William B. Trask, 2 print, Ballinger S, PUP 1974 —Le Chamanisme et les techniques de l'extase, Payot, Paris 1951— s. 24) Grun gibi gösterdiğinde "macerai köken teorisi" temellendirmiş sayılmaktadır. Önce, evrensel boyutu şamanlık sadece coğrafya ile, hele coğrafyaya belirlen yer vererek açıklanmadık Şamanlık, ancak coğrafya ile birlikte ele alınabilir. Bu ve benzeri teorilerin hemen akla gelebilecek sızda verilerini, açıklamak daha gerektirir. Ötmarke'nin, Krivoshapkin, Bogorac, Vlashevsky ve Chaphon (Öz: Elada, Şamanizm, s. 24) ve diğerlerine Brüklenky, Jochelson için Öz: İntaq, "Şaman", /s. 321/) dayanarak böyle bir teoriyi geliştirmesi, kendi kullandığı temel kavramlarla sınırlanmaktadır. Ötmarke'nin nazaran, Yakut, Koryak Yukagir ve Tunguz kabîleler topluluklarında, "meryak ve menetik deşilen ve daha ziyade kadimlerin yakarlığı veşim hâlindeki esaslı hastalıklar şamanizm teorilerinin mesaleği şifet olundıkları zaman geçirdikleri nöbetler arasında, büyük bir benzerlik" (İntaq, aynı göze çarpışmaktadır. "Arkik isteri teorisi"ni kurarken kadim öğelerin temellendirdiği bir bulguyu esas alarak ve fakat "hastalık"ın kadim-erkek herşey için geçerli saymak, kendi kavminin eyleye alınmak demektir. Halbuki, için paradoksal yarı, kadim görüşün dikate diğer öğelerdir. Bir hastalık "aşılma"nın kövräninde, içinde Tarihsel bir gerçeklik elebeceğin, topluluk dardı -- kişisel hastalıkla bahşede-bilmeden totem hastalığıyla kaygıyı; önünün kılacak bir "olaganüstü"ye geçişteğim belirtekin "Olagan" ile "olaganüstü"nun keşifği yerde anıhanlık kövränüne bakmak gerekir; durum burada da kadim olayında okulağmaktadır. Kısacası, gelişirken herhangi bir teorinin anıhanlık faktörünü, Tarihî ölçüde dayanıklarından kendi kendisine esaslı yoktan bırakıldığı vurgulanmakta yitirilm.

Birek araştırmacıların onyıllar boyu süren studileri için mâzur görüle bile, çağdaş araştırmacılar için hiç de öyle addedilemeyecek husus, şamanlığın doğrudan "Güney" kökenli sayılmasıdır. Hattâ, bu eserde kökenin Budizm ve Lamazm olduğunu kökâin etmek, en "son" etkilerin "İk" vücut buluş yerine geçirilmesi demektir.¹ Tarih gerçekliğini altüst eden bu kabül yaklaşımlar, sırf takvimsel zaman kolaylığı ile küfde ederek, yuvarık bir değerlendirmeyle 30 000 yıllık bir "oyunama"ya sözcüyel vermektedirler.

Takdir edilir ki, bu "oyunama"nın en vahim yonü, kandaş bir oluşunun yerine uygarlık'ın geçirilmesidir. Böylelikle, uygarlık öncesini uygarlık döneminin takip ettiği vakası açıkça yok sayılmasa da, somut tarih araştırmalarının içerisinden çıkılmaz bir hâle getirilmede yoluyla, dolaylı biçimde, aynı "yok sayma" zihniyetî egemen kılınması olmaktadır. Çünkü, şamanlık "Hind" kökenli olarak gösterilmek istendiğinde, İnanç sistem(leri)nin kökeninin uygarlık olduğu iddiası verilmek olacaktır. En azından, bu kabül yaklaşımlardaki verilerin Tarih ve mantık açısından eleştirilmeden kabulü hâlinde, belirli bir şamanlıkta incelendiğinde, bu boyutun "öncesi" ve "sonrası"nın ayırdediltilmesi imkânsızlaşmaktadır.

Etkilerin ve —dikilerin gerçekten "az" olmasını ve kandaş toplumca "kabul edilebilir" olanlarının sınıması olduğuna dikkate alınarak— potansiyel etki odaklarının zamanca daha erken harekete geçmiş olma-

¹ Ölmürke'nin, Orta Asya kabûlelerinin kuzey'e geçiş sürecinde şamanlık olduğu iddiasını kabul etmesiyle açılan yolda, Gaha ve W. Schmidt şamanlığın çok eski den, güney'in "maderşâhî kültürlerinden ney'et ederek" kuzeye hâzîlî olarak olduğu iddiasına öze sürerler (S. Balaz, "Şaman", İttihâd Ansiklopedik, ss. 321-322). Ölmürke'nin "kuzey") anahtarı dışında bırakılan öksüklüğü gündeme gelince de, Gaha ve onun fikirlerini benimseyen Schmidt "güney'den" kuzey'e anahtarılık beşerçe beşerçe Eura daha tartışılabilir kabul etmek mümkün değildir, ne var ki, "güney anahtarı" teorilerinden Şirokogoroff, güney'den kuzey'e nakilâtın etkilerin —güney'de— budizm kökenli olduğu iddiasındadır. Sergei M. Şirokogoroff (Şirokogorov)ın studileri, "General Theory of Shamanism among the Turgas", JRLAS, LIV, ss. 240-244 ve "Northern Turgas Migration in the Far East", JRLAS, LVII, ss. 123-126) araştırmaları 1923 ve 1928'de yayınlanmıştır. Öte yandan Alexander Gaha'nın 1929'da başladığı yayını 1938 ve 1939'da devam ettirir. Görüleceği ki, şamanlığın bur da olduğunu kabul etmeye yalnızca olan Ölmürke'nin "kuzey" kökenliliğe dayanan görüşünde anahtarılık hâle alınması şamanlığın kültürel öncesiye büyük yer veren Gaha ne "güney" kökenli bir taraftarlar fakat güneyin matrisizasyon tezini öze sürer. Şirokogoroff ne, Gaha'nın aynı iddiasında, güney kökenliliği, budizme başlar da çağdaşımız boyunca kundaşca Tarih ve gerçek dışı bir spekülasyon olduğunu görürüz! Hattâki, Ölmürke'nin göre, şamanlığın "vücut" hâli İk olarak kuzey'de yapıyor bilmiştir.

Yı gündeme getirildikçe, bir bakıma, kandaş-İkel hayat tarzı ile uygarlık arasındaki temel Tarih farkının gödeni kaçırılmasına meydan verilmesi ihtimâli daha da çoğalmaktadır. Budizm ve Lamaizm'ın şamanlığın kökeninde bulunduğu yönündeki görüşü¹ ve septancı iddialarının yerine daha eski etki odakları geçirilince, "tehdik" daha da büyümektedir. Bu açıdan ifade edersek, Hind'den önce İran vardır. Bu kez, şamanlığın kökeninde "İran"ın yer aldığı iddiası ortaya çıkar. Ve aynı doğrultuda geriye gidildikçe, nasıl kökenin Mezopotamya olduğu iddia edilir. Uygarlık dizisinin birer zaman saman anlamı— etki odağı olmakla çıkarılarak, âdeta kandaş insan sistemünün kökeninde yer alması da bileceği gibi bir iddia, ya da ilk uygarlık meydana geldikten sonra saf kandaşlık bulunamayacağı gibi bir tasarıma, veya —en azından— uygarlık bir kez bir yerde bastırıldıktan sonra etki alanının genişlemesiyle İkel topluluklarda kandaş hayat tarzının esaslı özelliklerinin bir daha hiç görünmemesi halinde bulunduğu gibi bir farastıye Tarih dinamiğini sâbit tutmaya yönelmek demektir. Bu bakımdan, kendi içerisinde katmanlaşmayı erken yaşamış ve özel şartları dolayısıyla ilk medeniyeti yaratmış olan Mezopotamya, İkel topluluklara ihraç ettiği mitos unsurlarının —o mitosların önemli bulunmasının kendi katmanlaşmasının "sancı"larına aktardığı da çoğu kez hesaba katılmaksızın— ön plâna çıkarılması ve dolayısıyla yorumlarla "dünya"nın "sâir" kısımlarına etkilemesinin belirlenmesi olduğu söylenmesiyle Tarih'in neredeyse "mülk"ü durumuna getirilmeye çalışılır.

Böylece, İkel toplumdaki geriye kalan, ya sadece arkeoloji-antropoloji empirizimine konu teşkil eden bir alandır; ya da, olsa olsa, sırf teknik elemanların üzerinde yitkilen bir soyut "sâir" kültürün konu alındığı teknolojik determinizma "teor"üdür.

Şamanlığın somut tarih bakımından "İk" oluşunu, tarihsel sürecindeki saf şamanlıktan başlayarak özel bir kademeleendirme ile göstermiş bulunuyoruz. Böylece vardığımız sonucun Tarihsel unsurları itibarıyla nasıl argümanmış olduğunun açıklanmasına geçebiliriz.²

¹ Köprülü'ye nazaran, XII yüzyılda bile Türk-İslâm Alemi'nin serhad noktalarında yaygın Türk boylarına geçen budist unsurlar "bozkır mizacının bakara mizacını saracak bir değişimle değişti." (M. Fuad Köprülü, "Uzun Kabilon", Türk Tarih Kurumu Bülteni, VII, 26 (1933), s. 229.)

² Verilerinden yararlandığımızın El-Şade'nun yaklaşıma, şamanlığı "teknik"lerine dayanarak Tarih içerisindeki en eski —tarihselce— mizacın "yakalanması" ve böylelikle elde edilen bulguların sistemleştirilmesinden oluşmaktadır. Bu yaklaşım, saf şamanlığın sonradan oluşmuş olduğu etkilerin "ayıklanabilmesi", böylece ilk şamanlığın gösterilmesi ve bu ilk şamanlığın temel bazı niteliklerinin —bunun "da" etkileri rağmen— kandaş hayat tarzında sâir bir unsur olarak yapılabildiği düşünülmesi bir özel varsayım olmaktadır... Şamanlığın başlangıcı

2. Tarihöncesi Temel ve Uyguluk

Türk kavimleri şamanlarına genellikle *kam* (*gam*, *ham*, —*kham*—), derler. Altay'dan başlayarak on'un üstünde şivede *kam* adı kullanılır. Moğollar'daki başın *kamf'dir*. Moğollar, Buryatlar ve Kalmuklar erkek şamanlarına *bâ*, *böge*; Yakutlar —*yer yer*— *oyun*, Çuvaşlar *yam*, Kirgis - Kazaklar *bakşı*, *bakşı derler*. Yakut ve Altaylılar kadın şaman için Moğol asıllı *uduga* (*utagan*, *ubahan*, *ufuan*) tabirini kullanırlar. Yakutçada esas olarak *kamla* (*hamla* —*khamala*—) "kamlık etmek" anlamındadır.¹¹ Anlaşılan, kamusal işlevsellik sözcüğüne olduğu gibi, yakutçada da "kam" deyişi kullanılmadığıdır.¹²

Tunguzca şaman'ın türkçe ve moğolcadaki *kam* (*gam*)'la fonetik olarak aynı olduğu, ancak türkçede "k"nın diğer dillerde (Mançu, Tunguz, Moğol dillerinde) değişmesi sonucunda farklı bölgelerinin gelişmiş bulunduğu yönündeki J. Németh ve B. Laufer'in tezleri,¹³ daha önce bütün XIX. yüzyıl şarkiyatçılarına egemen olmuş teze kamp çıkıyordu. Eski tez, "şaman" kelimesinin Fali (dildeki) *şamama*, Sanskrit'te *şamama'nın* çince şaman yoluyla oluşmuş bulunduğu kabul ediyordu. Ne var ki, G. J. Ramstedt'in, Németh'in fonetik esaslı tezinin geçerli olmadığına şubhesizinden sonra, toktaroca şamama (*badist* *rahip*), aslında *şam* (=şaman) kelimelerinin "kaş" edilgi, "Hind" kökenliğe dair eski teziyi doğrulamış oldu.¹⁴ Şarkî lengüistik vasıtalarıyla kurulmaya çalışılan (ve lengüistik yanlışları da barındıran) bu teori, etnog-

hangi orgünlere düzeyli ile "şam"laştığı (tam olarak tahmin ettiği, bulunduğu) ve zamanla değişim süreci boyunca hangi orgünlere düzeyleriyle maddikahül-yet halinde olduğu, bundan "goc" denemeleri "Yergatlarca-yönetim (yönetim) yönet" süreci için hangi aşamalı sonuçların çıkarılabileceği, tabiiyle, aynı vadede adı gibi alınmazdır. Ancak, Tarihî ana seçmiş Değerlerim sayar düzeyde kavranabilirliklerini, kazanımlarını araştırılmadan önce, "şaman" tarih bakımından, şamanlığın "ik" ve eski deyişleriyle "açıklayıcı" olduğunu gösterilebilir.

¹¹ Eski 8 Sözlük, "Şaman", İttihad Ansiklopedisi.

¹² Yakutların kutsallığı ve "taarı"ları, nöbetleri itibarıyla, insanın deyişleriyle "ödev ve görevleriyle" Altay kutsallığından ve "taarı"larından farklıdır (İnan, *Tarih ve Sözlük Şamanizm*, 2 Baskı, Ankara, 1992, s. 41)

¹³ Eski Hlaç, *şam*, s. 494, Laufer'in, "Origin of the World Shaman" (AA, XIX (1917), ss. 390-398), o zamana kadarki görüşü doğrulamaktadır. Eski *Ann-Paul Reux*, "Le Nom du chaman dans les textes turco-mongols", *Anthropos*, LIII, 1-2 (1968), ss. 133-142

¹⁴ F. Schlegel, K. Donner, N. Poppe gibi araştırmacılar Sanskritçe *şamama'dan* hareketle, "kamay" kökenli bir etimoloji Hind'e bağlama çabasına öncülük etmişlerdir. Shirokogoroff ve Minorofun Tunguzlardaki şamanlığı Budizm etkisine bağlaması (Eski : *Shamans-Shaman Etymology of the Word 'Shaman'*, *JRAS*, LV (1934), ss. 106-130 da bu arada gözetir.

rafik ve tarihsel verilerden kaçınıyordu. Sırf "dil" bakımından ise, şaman'ın zikri, "çoğu" yüklemeyle olduğu açıklanmıştır.¹²

Şirokogoroff'un şaman-şaman kelimesinin Tungus diline yaban-çı olduğu göstermesi, paradoksal biçimde, şamanlığın gerçek kökeninin —söylenen— anlaşılmasına doğru önemli bir adım atılmasını sağlayacaktır." Şirokogoroff, Tungus şamanlığındaki Budizm-Lamaizm etkisini vurgulamıştır. Bu arada, Tunguslardaki birçok "ruh" adının Moğol ve Mançulardan alınmış olduğu, onların da bunu Lamaistlerden almış olması sözkonusudur. "Güney" etkisi dışında Tungusların Yakutlardan da etkilendiği olduğu ortaya konulmuştur. Şirokogoroff'un "Güney" etkisine kanıt olarak gösterdiği hususlar arasında "yılan" (tam hallerde boz-yılan) ve "davul" yer alır. Etnoloğa göre, Tungus şamanının Tungus tören giysisinde görülen yılan, bu ulusun inançları arasında yer almadığı gibi, bu giysinin olduğu yerlerde strungen dahi bulunmamaktadır. Yazar, "davul"un ise, Lamaist dinsel ritüelinde asıl bir yeri olduğu düşünülmesinde, bunun da "Güney" menşeli olduğunu anlatacağına belirtmiştir. Böylelikle, Şirokogoroff, Tungus şamanlığının kökeninde sosyal sisteme bağlı olduğunu, animistik "fetişe"nin psikolojisini taşıdığına belirtmekle birlikte, diğer birçok önemli yönleriyle Budizm'in Kuzey Asya'nın etnik gruplarına yayılması sonucu oluştuğunu söylemiştir.

"Güney" etkilerinin Tungus şamanlığına "sarıldığı" kabul edilebilir olmakla birlikte, Tungus şamanlığı —bile— Budizm tarafından yara-

¹² Benzarov'un şaman kelimesinin mançuca şaman'dan geldiğini (mançuca şamanı, moğolca şam-rossayı seçmek, dönmek — mançuca şam-damba, oynamak), Nicradde de, bütün bu kökelere "çoğu boyacan" diye etimoloji ve şamanın "çoğu taşıyan —kay—" anlamını kurguladığını açıklar (Bkz. S. Buhç, "Şaman", s. 310) Nicradde, Der Schamanismus bei den sibirischen Völkern, Stuttgart, 1925) Aslında daha önce Levdar da ("Origin of the Word Shaman", American Anthropologist, XIX (1913), ss. 361-371) şaman veya şaman'ın Budizm'den alması olasılığına açıklık getirmişti.

¹³ Burada da bu "etki"yi vurguluyoruz. Yoksa, "şaman"ın dil açısından tahlilinde —belirttiğimiz üzere— kolektif etimoloji uygulanmış bir "çoğu kel" de plâna çıkarmaktadır. Bu çoğu hâlinde tarihsel boyutlardaki form'u "veed" hâli olarak defterlendirilmektedir. Tabiiyle, veed hâlinin en kabca boyutları, "Kuzey" çağrısıyla da belirtilmiştir. Bu bakımdan, Şirokogoroff'un üzerinde durduğu ve kesin açıkladığımız hususlar, Tunguslara inançlardaki kangıllığı gösterir. Şamanlığı "güney" kökenine bağlamak isteyen yazarların bu arada, özellikle Şirokogoroff'un genel hayranları da Tunguslar üzerindedir.

S.M. Şirokogoroff, "General Theory of Shamanism among the Tungus" -1922. "Northern Tungus Migrations in the Far East" -1926. Psychomental Complex of the Tungus -1925. aynı bkz. Ethn. Scandinavica, ss. 17-24, 159-112, 149, 203, 172, 232-244, 192.

tilmiş değildir. Burada, "bile" vurgulamasını Tunguz şamanlığının "Güney"den en çok etkilenen şamanlık olması bakımından yapmaktayız. Çünkü, görüleceği üzere, diğer şamanlık biçimleri Tunguzlar gibi ve o ölçüde açık etkilere sahne olmamışlardır. Budizm etkisi öncesinde Tunguzlardaki "Bug" kültü "göksel tanrı", bu yörelerdeki Budizm etkisinin "peç" ve sonradan oluşmuş bir etki olduğunu kanıtlar.¹¹ Kalkı ki, Tunguzlardaki kutsallık biçimleri ve mitosların "evrensel"liği gibi temel hususlar şamanlığın "etkiler-öncesi" oluşumunu açıkça göstermektedir.

Buryat ve Yakutların Tunguzlara etkisi, kendi etkileneceklerinin bir sonucudur. Bu bakımdan, belirli bir etki mekanizması göstermek, diyelim ki, Tunguzların belirli bir simgecilik Buryatlardan alarak kabul etmiş olduklarını göstermek, bunu Buryatlardan daha önce edinmiş oldukları gerçeğin ilümlî etmeyle sonuçlanmamalıdır. Simge değerleri bakımından evrensel addedilmek lazım gelen bazı mitoslar için durum böyledir. Tunguzların şamanlığının değişmiş olmasının, en azından katıgık unsurları içermesinin sebebi "evrensel" mitosların "zama"yı değil, Güney'in etkisidir.

Güney'in uygarlık kapsamlı etkilerinin Asya şamanlığı bakımından rotayı doğrudan ele almadan önce, şamanlığın özel niteliğine, şamanlığın karakteristik yapısına bakmak gerektir. Şamanî olan, "ruh"ların şaman tarafından tecasum ettiriliği değildir. Şamanî olan, şamanın vood (cezbe, istigrak) hâline geçmesi ve böylelikle "kutsal"la buluşmasıdır. Bu "teknik", topluluk örgütelliğinde yatan bütünlüğün simge olarak kutsallığa yönelmesine de uygun düzektir. Yönelmiş bazı "çağdaş" şamanî uygulamaları bir yana bırakırsak, kamusal bir bütünlük gösteren şamanın vood hâli, kamunun toplu yaşamının simge düzeyde kutsallık potansiyeline erişmesi, onunla "hem-âheng" olması demektir. Şaman ak-kara ayırımının fiziklenmesini takip eden çeşitli şaman-mekân boyutlarında geçerli tekniklere uygun olarak, vood hâlinde

¹¹ Şamanlığın Aryalar (Aryenler)den önce Orta Asya etkiyle Kuzey Hindistan'a yayılması olarak hakkında bir W. Ruben, Budhicilik ve Şamanlık, C.H.P. Konferanslar Serisi, Ankara, 1939 Ruben, "Buddhizman Marşel ve Çin - Über Ursprung und Wesen des Buddhismus", DTGFD, I, S. 119-121, ss. 125-127. İki -erken- Budizm ve Taoizmin şamanlıkla ilgili görüşleri, Budizmin devlet dini ve halk dini oluşu İslamın önemi, şamanlık Çin'de "gentry"ye hitap etmeye başlaması, Taoizmin tekli Çin kültürünün devrini oluşu konularında bir Wilhelm Eberhard, "Toba Devrinde (368-560) Buddhist Kutsalının Ekonomik Önemini", IV (1921), ss. 257-287. Eski ve kır - Mubaddire N. Özerim, "Çinliler ve Bu Devrinde Türklerden Gelen 'Gök Dini' Türk Tarih Kurumu Bülteni, XXVII, 103 (1923), ss. 1-2, özellikle s. 2.

"yükseltilebilir" ya da "yeraltına doğru" yola çıkabilir. "Ruh"ları canlandırmak, "ruh"larla bühtanleşmek, "ruh"larla "sahip olunmak", zaman içerisinde yaygınlaşmış ve değişik mekânlarda evrenselleşmiş bir olaydır. Şaman, "ruh"larla ilişkiye geçer, fakat ruhlarla ilişkiye geçmek şamanlığı oluşturan asıl bir unsur, bir şamanî olay değildir. Bu açıdan bakıldığında, Tungus şamanlığının zamanımızda bulunduğu biçim şamanlığın klasik biçimi değildir, ve ayrıca, saf hâlinde gelen yolda —şamanlığın mahiyetî bakımından— anlamlı bir "durak" meydana getirmesi. Zira, Tunguslarda, şamanlığın kökeninde bulunan "kutsal olanla temas geçme"nin tâil ve fakat "ruh"lara "hayâyet" kazandırmanın asıl iş olarak benimsenmesi sorunudur. Bu hâl, kaydettiğimiz üzere, Tungus şamanlığının, özellikle çağdaş Tungus şamanlığının görmüş bulunduğu yoğun etkilerin bir sonucudur. Böyle bir etkilendirme süreci mümkün kulan da, kandaş toplulukların bir kez katıyık ilişkiler içerisinde girmiş ve bu ilişkiler dolayısıyla kendi "bânye"lerine uygun düşmeyen dış etkilerden masun kalabilme özelliklerinin zayıflaması bulunması kayıtsızdır. Öyleyse, şamanlığa netleşen bir inanç sistemi tablosunun gene'in bağrından çıkması olduğu gerçeğini perdelemek isteyen bütün yazarların hayırmakta özellikle tereddüt göstermedikleri Tungus şamanizmi, kadim Kuzey-Orta şamanlığının katıyık, karışık, melezleşmiş ve "çözölmüş" bir biçiminden başka şey değildir.

Budizm'in (Lamaizm'in) Tunguslar üzerindeki etkili zamanla belirleyici bir düzeye erişmiştir. Buryat ve Moğollar üzerindeki etkili de yer yer bir ölçüde kalıcı olabilmektedir. Hind zaman ve derece farkıyla Çin (coğrafyası) sistemlerinin¹⁴ mitoloji, kozmoloji ve dîni ideolojiler yoluyla Türk, Moğol ve Buryatlar'a etkiye bulunmuş ve etkilerin özellikle VII. - VIII. yüzyıllardan itibaren yoğunlaşmış olduğu üzerinde çok durulmuş ve kanıtlandırılmış bir vakadır. Güney'in Orta Asya üzerindeki etkisinden en çok "teşir ıera" eden Budizm yoludur. Ancak, bu noktada, şu husus kesinle vurgulanmalıdır: "Hind" Orta ve Kuzey Asya'ya varan ve "suzan" ne "lık" ne de "lek" etki zeminidir. Asıl "etki", uygarlık öncesi'nin gerçek etkisidir. Sorununu olan "Güney" in tarihsel etkileri değil, bütün bir tarihöncesi'nin hayat tarzından gelen inanç sisteminin "etnolojik" anlamdaki yayılıpıdır. Kaldı ki, bu butunsel anlamdaki "kültür"ün "oynak" ortamı demek

¹⁴ "Güney" in ilişkileri, Hind'de Buda, Çin'de Lao-tse ve Konfüçyüs'ün hayranlaşman Konfüçyüs'ün düşünceleri de Çok kültü anlamındaki şaşık, Konfüçyüs'ün fikirleri de Taoizmin yalıtılmışlığına karşılık. —Özellikle gereğince durulmayan— Mo Tzu'nin "ik sosyalist" düşüncesi ve MÖ II yüzyıldan itibaren Çin'de Konfüçyüs düşüncesinin etkili olduğu konularında bkz. Wolfram Eberhard, "Eski Çin Felsefesi ve Eski", DTCFD, II : 114-115, s. 272.

olan kandaş hayat tarzı ile "Güney"ün etkileri arasındaki evrede yer alan temel bir mitos "men-be"yi Mezopotamya'dır.

Mezopotamya ve Hind - İran etkilerinin mitolojik ve kozmolojik düzeyde Orta Asya ve Sibirya'da "varmış" olduğu bilinir. İran'ın Asya'daki etkisi ve ayrıca Çin ile Hellenistik Doğu arasındaki ilişkiler yoluyla Asya'nın etkilenmesi olaylarını sikretmekle yetinelim. Esasen, Asya, belirli gelişme evrelerinde Çin ve Roma'dan etkilenmiştir. Şamanlığın yakın zamanlara kadar süren biçimleri ve ek unsurları (davul, gıyalar) ilk bakışta, "Güney"ün "katkı"larının ürünü olarak gözüktürler. Ancak, kökeni, "ör"ü, yapısı bakımından ve bütün olarak kavranışığında, şamanlığın "Güney" ve "Batı"nın etkileriyle yaratılmış ve oluşmuş bulunduğunu, Tarihsel mahiyetli ritüellerle bu etkilere bağlanılabileceğini söylemek kesinlikle mümkün değildir.

Şamanlık inanç sistemi; kökeni, temel özellikleri, tek tek kandaş topluluklar ve hayat tarzı olarak kandaş toplum bakımından arkaik bir esle dayanır, dünya gelişimi bakımından tarihdücesine aittir, yeryüzünde --hiçbir-- uygarlık (medeniyet, hükümet)in mevcut olmadığı dönemin ürünüdür ve sosyetas'la bütündür. Hatta, şamanlığın oluşum "zorun"u, tarihsel zaman bakımından, uygarlığın doğuşundan (Mezopotamya - Sümer) en az 20 000 ilâ 25 000 yıl öncesinde başlar.

Orta Asya şamanlığı, genel olarak ilkel toplulukların ürünü;" uyguladığı "teknik"lerin Kuzey Amerika, Güney Amerika, Avustralya, ve dünyanın bütün yörelerine yayılmış ilkel-kandaş topluluklardaki tekniklerin aynı olduğu; özel olarak coğrafya üretici göçü doğrultusunda oluşmuş bulunsa, avcılığın geçim tarzıyla köklenmiş, gelişimi ritüellerle avcılığın "mânevî" mîrasını devralmış olan Asya göççübeliğinin ayrılmaz bir tamamlayıcısı olmuş, kandaşlığın toplu eylemini simgeleştirerek bir Tarihi göçü hâline getirmiş temel inanç sistemidir. Somut Tarih bakımından Asya şamanlığının en net izi Sibirya avcılığında izlenir.

Birçok araştırmacı, paleolitik dönem avcılarının inanç sistemlerindeki şamanî unsurları ortaya koymuş bulunmaktadır. Horst Kirchner, Lascaux'daki unlu "rölyef"i şamanî ved hâlinde başka şey olmaya çağmı açıklamaktadır. Aynı yazar, tarihdücesü dönemlere ait --ve çok uzun süre "ne oldukları" bir türlü anlaşılamayan"-- "eskişehir" sopalının da davul sopası (tokmağı) olduğunu göstermiş bulunmaktadır.

* H. Finckhson ve E.J. Norr'in çalışmaları için Elmad'unun bibliyografyasına bakılabilir, bkz.: Franz Haeber, "The Eurasian Animal Style and the Altai Complex", *Artibus Asiae*, XV 1952, ss 171-194.

dir." Böylece, tarihçesinin şehirlerinin Sibiryâ şamanlarına benzeyen davulları, "Güney" etkisinden çok önceleri, hatta uygarlık anlamında bir "Güney" in oluşmasından on binlerce yıl önce kullanılmış oldukları anlaşılmaktadır.²²

K.J. Narr'ın, kökeni ve "koronolojisi"yi açıklayan önemli çabasının öğreniyoruz. Narr'a göre, paleolitik avcılığın şamanlığı önce gelir. Bu hâl Kuzey Asya avcıları için de geçerlidir. Narr, "Venüs heykelticikleri"nin paleolitik avcı ve inançlarını etkilemiş olduğu fakat paleolitik "gelenek"ini "inkata"ya uğratmadığı katmanlıdır.

Boyle bir "inkata"nın, zaten sözkonusu olamayacağı üzerinde durmamız gerekir. Uygarlık öncesi olan en eski dönemlerinde toplulukların sistemli olarak benimseyemeyeceği "nesne"lerin kültürün asil bir yemü olması zımnında değildir.²³ Akad yonde bir arkeolojik-etnolojik kanıtın varlığı tartışılmazdır. Anlaşılan, Narr, venüs heykelticiklerini sadece birer verimlilik-bereketlilik simgesi olarak görmek istediğinden böyle bir çaba düşünmek gereğini hissetmemektedir. Narr, salımda, çok önemli bir açıklamayı kanıtlandırmak elatine gitmiş bulunmaktadır. O da, şamanlığın kökeninin insanlık Tarihinin derinliklerinde olduğuna göstermektedir. Ancak, Narr, ilk izleri itibariyle on binlerce yıl önceye çıkabilen bu gelişimin en çok süre on bin yıldırda gösterilebilecek ve temel avcılık-şamanlık gelişimine "katılan" ve —yazarın kendince— "dış un-

²² Elade, aya, s. 303. Kirchner, "Ein archäologischer Beitrag zur Urgeschichte des Scharwammus", *Anthropos*, XLVII (1952), s. 271 vd. A. Gaba, W. Koppers & Rahmann için bkz.: Elade, s. 303 not 23.

²³ Elade, s. 303. Karl J. Narr, "Barenapromenell und Scharwammus in der Aleren Steinzeit Europas", *Saeculum*, X (1924), ss. 232-272.

²⁴ Çin ve dolayısıyla uygarlık urunu sayılan bazı kültür ve döl olarak manâ urularının, aslında çok önceleri, yurt kökenli kültürler vaktıyla Orta Asya'dan Çin coğrafyasına geçen oldukları anlaşılmaktadır. Bu, Çin ve "Güney" den uygarlık öncesi kültürleri kökeninde, bu coğrafyaya doğru yayılmış kültürlerin bulunduğu göstermektedir. İnanç şamanlarının asıl bir karakter göstermeye başladığı dönemleri uygarlık öncesi kültürün düşen olduğunda, bazı "gökse" unsurları "Güney" dilerince kendi potansiyelinde ortaya çıkmaları rağmen, motifler halinde "ayaklanabilir" olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Çin ve "Güney" in uygarlaşmasından sonra inşa ettiği manâ unsurları içerisinde, kendeğin "tanrıları" metafori yünden benimsemeleri sözkonusu olabilir. Bkz.: Mahadéve N. Coerdin, "Chouïter ve Bu Devirde Türklerden Gelen Çok Dini", *TTKB*, XXVII, 165 (1933), ss. 1-23 özellikle 1-4. Bkz. ve bkz.: MN. Coerdin, "Çin Diniinin Birinci Bölümü ve Dini İnançları", *TTKB*, XXVI, 101 (1932), ss. 69-114; "Bun Çin Kaynaklarına Göre Bugün Çin Türkesinde Yaygın Halklardan Magoşların Orf ve Adetleri", *BTCPD*, IX, 3 (1911), ss. 215-226. "The Poems of the Turkish People Who Ruled in Northern China in 4-6 th Centuries A.D." *TTKB*, XXII, 95 (1928), ss. 263-266.

sur" olarak görülmek istenen heykelticilerin gelişmenin kesintisizliğini upatılmada bir "nakıse" yaratabileceğini düşünmüş olmalıdır. Oysa, genellekte erkinlik yarınımın perçelenerek "doğurgan kadın" imajıyla beslenen bu heykellerin, etkilil sırf verimlilik olarak da ortaya konulsa, bu, zaten, mevcut bulunan anahaniğe denk düşebilen bir olusunun gerçekliğini ortadan kaldırmaz. Anlatım kolaylığı sağlayabilmek için vulgarize etmemize cevap varsa, diyebiliriz ki, gelişen bir paleolitik dönemin neolitikğe eğilin görünümünde, "bir yerde"ki "heykeltizlik" diğer yerdeki "heykel"le beslenmişse, bu heykelsiz yerin anahaniği "dış"ında olduğunu göstermez; tam tersine anahaniğin anahaniği "biçim"ini devretir olur Öte yandan, bizzatlı heykellerin anahaniği değişik olmadığı düşünülmez. Konumuzun akışı içerisinde kaydetmekte yetinelim; sözcüksü "kadın-ana" heykelticileri birçok yazar tarafından genellikle dar anlamda bir (kimi)diyete, bir teknik-üretim süreci düzeyinde ele alınmakta ve yorumların yüzeyselliğine bu yaklaşım sebep olmaktadır. Oysa, insanın kendini üretken ile üretim birbirleri itibarıyla gerçekleştiren. Üretimin var olabilmesi ile kendini üretimin sarmallığı, kendini üretmenin gerçekliği açısından kavranıldığında, kendini üretme, üretimin enşartı olarak belirir. Bu bakımdan, Tarih'teki (şu anda tarihöncesindeki) doğurganlığı salt bereketlilik olarak yorumlamak; indirgeyici maddecilik'in, teknik (birçok yazarın temayüle; "teknolojik") determinizmin ve giderek mekanikliğin bir kez daha tesahuru demektir. Anahaniğe, babahaniği ölçütleriyle kavrama ("araçların kimin elinde durduğunu gösteren fotoğrafla Tarih'i açıklama"), bir önceki cümlemadaki tanımları hakkı kılar.

Narr'ın tarihöncesinin somut gelişmelerine ilişkin değerlendirilmesine donelim. Narr'ın verdiği sonuçlara göre, Avrupa paleolitikğinde (en az M.Ö. 30-000 yılları, başlangıç olarak M.Ö. 50 000—?— yıllarında) bulunan hayvan kafatası ve kemikler toren (şeyin) "şunu"larıdır. Kemiklerinin uyanlarından hayvanların devreli olarak hayata döndüğü manasıyla oluşan sibir-ınanç'ın, muhtemelen aynı şamanlara denk düşen ve aynı şeylerle vücut bulan biçimisin Aşa ve Kuzey Amerika'nın aynı torenlerinin kökeni olduğu anlaşılmaktadır. Bu gelişmeden "kuş" sure sonra, tahminen M.Ö. 25 000'lerde Avrupa'da, kuş simgeleriyile, koruyucu "ruh"ıyla (kutsallık anlamında; tek tek "ruh"larla değil) ve "vecd hâl'iyle (Lascaux örneğinde) şamanlığın kamuları mevcuttur. Bu bulguların şamanlığın "ilk" görünüşleri olduğunu kabul edelim. Adında, "plastik" dışı-vurumları kullanmayan insanların "kutsallık"ının "ilk" şamanlık terim'iyle özletildiğini gelişimden önce yaşanmış olabileceği düşünülebilir. Her hâl ve kıvrda, şamanlığın antik tarin kökenli olduğu belirdir.

Özetle, Orta ve Kuzey Asya'daki zamanlığın "tekrak"larına bakılarak,¹¹ birinci-el-lik insanî sistem olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada, hayat tarzına ve topluluğun sistemini zamanın "yüklenme"si ve bunu "taşınabilmek" için de vücd hâline geçmesi gerektiğini vurgulamak gerektir.¹²

¹¹ Tekrar edelim, arif Terhak veriler bakımından, bu bir kavramla politika Yoksa, bu belirli kavramla tekniklere bağlı bulunsa da, değişimin bulunması olarak kavramın zamanlığı artık mümkün olduğunu gösterir.

Ehade'nin kendine karşı bir yarımla, kutsalın adına Terak diye "taşınma" eğiliminin yer yer üstüne önem olduğunu kaydedelim. Vücd hâline bir özel vücutla olarak üyeye karşı diğer dinsel meşruca "ayıklanması" ve bu yolla doğru tebliğin yapılabilmesi mümkün kılınması, Terak gelişiminden bahsetmez ve aynı bir "insanlık hâli" gibi görülmeye karşı sorulara değinir. Ehade'nin özel kutsalın sebeplerini kavraması olduğunu aklı getiriyor. Ehade, enstitü meşruca, anarşizmi (Ehade de belirterek materyalist) durumda komplekslikle bir sayıyor. Çyle ki, kutsalın belirli bir biçimde ele alınması ve "bahim�leşimine" kaymasıyla anarşizmi belirli bir evre'nin ürünü olarak gösteriyor, en sonunda buna ilk önceki belirli ediyor. Nitekim, yazar, "yükseklik", "yükseklik" ve zamanla ortaya çıkan "gök" kavramlarını, ilahilerde mevcut olduğunu ona atıfta "yaradma-yaradma" kavramlarıyla ilişki kuruyor. Bu "birliklik"ın oluşumu da anarşizmi arzulara karşılık bir zaman farkı koyuyor. Ehade'ye nazaran, ilahilerdeki "yükseklik" kavramı, kutsalere bağlı olarak, zamanla, daha "dinamik", daha "tanrısal" hâle geliyor. (Ehade "taarık"lar, bereket kavramı, "ruh"lar böylece oluşuyorlar.) Bakınızda bkz.: Ehade, aynı, s. 302.

¹² "Türklerde ve Asya Kardeşliğinde Şamanî İnanç Sistemi" —bu çalışmanın devamı niteliğindedir— bir etüdümüzün konusudur.